

Vladimir Njegomir¹

UDC 616.98:578.834]:330.1+32

Originalni naučni rad

Primljen: 29. 11. 2021.

Prihvaćen: 27. 12. 2021.

UTICAJ PANDEMIJE COVID-19 NA EKONOMIJU²

REZIME: Pandemija COVID-19 je u potpunosti promenila svet. Za nepune dve godine trajanja ugrozila je čitavo društvo, živote i ekonomiju. Pandemija COVID-19 je najvća pandemija u modernoj istoriji, posle Španskog gripa, koja je značajno ugrozila ekonomske aktivnosti, posebno u uslužnom sektoru. Cilj rada jeste analiza uticaja pandemije COVID-19 na ekonomiju. Kako bi se ostvario postavljeni cilj, u radu analiziramo kratkoročni uticaj na ekonomiju u prvim mesecima pandemije COVID-19, troškovni i sektorski uticaj kao i ekonomska očekivanja. Osnovni zaključak jeste da je pandemija značajno uticala na ekonomske aktivnosti, na smanjenje bruto domaćeg proizvoda, na povećanje nezaposlenosti, najveći pad maloprodaje u odnosu na sve recesije u poslednjih 40 godina, ali je uticala pozitivno na ubrzaniji razvoj digitalne ekonomije.

KLJUČNE REČI: pandemija, COVID-19, rizik, BDP, ekonomija.

¹ redovni profesor, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Bul. oslobođenja 76, Novi Sad, email: vnjegomir@sbb.rs

² Rad je nastao u okviru projekta „Izazovi mladih u KOVID-19 i post KOVID-19 periodu: Nasilje ili razvoj društva u duhu preduzetništva”, finansiranog od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost, broj: 142-451-2587/2021.

1. Uvod

Reč pandemija etimološki vodi poreklo od grčke reči *pandemos* koja ima značenje „odnosi se na sve ljude”, a izvedena je iz reči *pan-* „svi” i *demos* „narod, ljudi”. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (SZO), pandemija predstavlja globalno širenje nove bolesti. Početkom decembra 2019. godine, tačnije 8. decembra, u metropoli Vuhan, provinciji Hubej u Kini, potvrđen je prvi slučaj zaraze kasnije nazvanim korona virusom SARS-CoV-2, virusom odgovornim za pandemiju COVID-19. Svetska zdravstvena organizacija je 11. marta 2020. proglasila globalnu pandemiju virusa COVID-19. Pandemija COVID-19 po uticaju na ljudske živote, ekonomiju i društvo u celini najveća je u modernoj istoriji, posle Španskog gripa. U trajanju od skoro dve godine pandemije zaraženo je preko 250 miliona ljudi, a umrlo je preko pet miliona ljudi, dok je svetska ekonomija opala do nivoa koji je bio sličan početnom padu svetske ekonomske krize tridesetih godina dvadestog veka.

Čovek je od svojih prapočetak bio suočen s rizicima i potrebom za njihovim upravljanjem (Njegomir, 2018). Pandemija COVID-19, s kojom se svet suočava, jedan je od rizika koji utiče na zdravlje i živote ljudi, ali i na ekonomiju i društvo uopšte. U fokusu rada su ekonomski izazovi uzrokovani pandemijom COVID-19. Cilj rada jeste analiza uticaja pandemije COVID-19 na ekonomiju. Kako bi se ostvario postavljeni cilj, u radu analiziramo kratkoročni uticaj na ekonomiju u prvim mesecima pandemije COVID-19, troškovni i sektorski uticaj kao i ekonomska očekivanja.

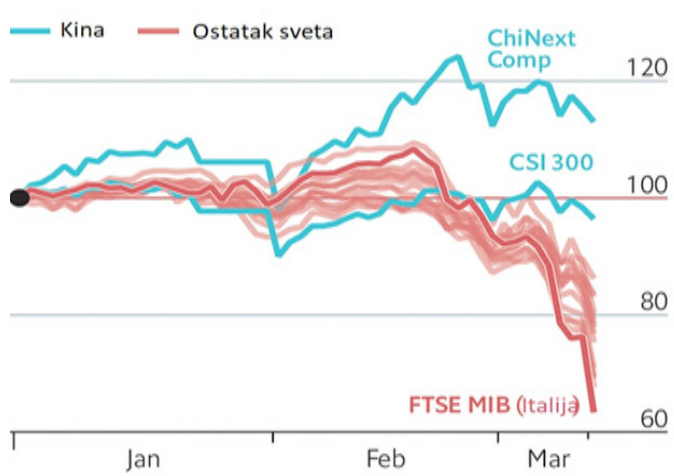
2. Kratkoročni uticaj pandemije COVID-19 na ekonomiju

Prvi pokazatelj uticaja korona virusa na ekonomske aktivnosti bio je udar na Dow Jones indeks industrijskog proseka koji je za samo jedan dan, 12. marta 2020. godine, pao za 9,99%. Ovaj indeks je imao najveći pad još od „crnog ponedeljka” iz 1987. godine, kada je pao za 22%. Standard & Poor's indeks opao je za 9,5%, takođe je reč o najvećem padu od 1987. godine, a Nasdaq kompozitni indeks opao je za 9,4%. Ovi drastični padovi indeksa javili su se zbog toga što administracija

Donalda Trampa nije na vreme ukazala na primenu mera koje pogađaju ekonomiju usled korona virusa. Međunarodni monetarni fond (MMF, 2020) ukazao je 4. marta da se projekcije o globalnom ekonomskom rastu od 2,9% neće ostvariti.

U 2020, zahvaljujući korona virusu, u SAD je za samo 21 dan došlo do pada za 20% (kao što smo ukazali, u samo jednom danu za 10%). Pad proizvodnje u Kini odrazio se na globalnu ekonomiju. Ovo je sasvim razumljivo ako se zna da se u Kini ostvaruje jedna trećina svetske proizvodnje (Njegomir, 2020 oktobar 02). Osim toga, Kina predstavlja i ogromno tržište za automobilsku industriju, turizam i druge sektore, čiji će rezultati izostati kako zbog smanjenja tražnje u Kini, tako i zahvaljujući izbijanju korona virusa u Evropi i u SAD. Suštinski, sa smanjenjem proizvodnje u Kini u jednom kvartalu, svet je zašao u recesiju. Već početkom pandemije postala su primetna bankrotstva, kao i gubljenje poslova, pre svega u turizmu. SAD su pokrenule mehanizam kvantitativnog popuštanja sa snižavanjem kamatnih stopa na nivo u rasponu od 0% do 0,25% i povećanjem mase novca u opticaju kroz otkup aktive (hartija od vrednosti) za 700 milijardi dolara (FED, 2020). Banka Engleske takođe je smanjila nivo kamatnih stopa na 0,1% (Bank of England, 2021). Evropska centralna banka odlučila je da poveća masu novca u opticaju kroz investiranje u imovinske i dužničke finansijske instrumente u Evrozoni u iznosu od 750 milijardi evra (EC, 2020). Ove mere primenjene su kako bi se suzbila potencijalna finansijska kriza. Za razliku od 2008. godine, stanovništvo je znatno zaduženije kako u SAD, tako i u Evropi. S druge strane, zahvaljujući brznoj stabilizaciji virusa i oporavka proizvodnje već u prvom kvartalu 2020. godine, u Kini su se beležile najbolje performanse finansijskog tržišta (Grafikon 1). Na primer, samo se ChiNext, indeks visokotehnoških kompanija, koji predstavlja pandan američkom Nasdaq indeksu a deo je Šenžen berze, povećao za 10% od početka 2020. godine. Grafikon 1 predstavlja rast berzanskih indeksa u Kini u odnosu na pad u ostatku sveta u prvom kvartalu 2020. godine.

Grafikon 1: Kretanje berzanskih indeksa Kine i ostatka sveta, sa baznim periodom 1. januar 2020. god.

Izvor: The Economist.

Kratkoročni ekonomski uticaji pandemije na industrijsku proizvodnju odražavaju strogost vladinih politika zatvaranja. Zemlje koje su uvele strože mere zatvaranja, takođe su zabeležile oštiri pad industrijske aktivnosti.

Digitalizacija društva je u središtu ekonomskih i društvenih promena XXI veka (Tirol, 2019). Digitalizacija ekonomskih aktivnosti dovela je do snižavanja troškova prodaje, posebno digitalnih proizvoda, globalne distribucije, ali i do bolje komunikacije između ljudi širom sveta. Ekonomija „sada” proizlazi iz potrebe potrošača da su im proizvodi i usluge, kao i mogućnost komuniciranja s kompanijom, dostupni uvek, dvadeset četiri časa, sedam dana nedeljno. Kompanije koje nisu u mogućnosti da svoju ponudu vrednosti isporučuju na takav način neće ostvariti željene rezultate, a vrlo brzo će gubiti kupce (Njegomir, 2018). Pandemija je dodatno uticala i na veći značaj digitalne ekonomije, posebno zbog povećanog učešća rada na daljinu, ali i zatvaranja, što je uticalo da se ljudi više okrenu onlajn (engl. *online*) kupovini. Ovakav rast značaja digitalne ekonomije, koji je uslovljen trendom većeg broja

ljudi onlajn, uzrokovao je i porast verovatnoće ostvarenja i intenziteta šteta u ostvarenju sajber rizika (Njegomir, 2021). Ubrzano prihvatanje onlajn servisa i daljinskog načina rada širom sveta tokom pandemije COVID-19, počevši od marta 2020. godine, postalo je evidentno (Živković, 2021). To je dovelo do još snažnije upotrebe engleskog jezika kao primarnog jezika poslovne komunikacije (Živković & Šuković, 2019).

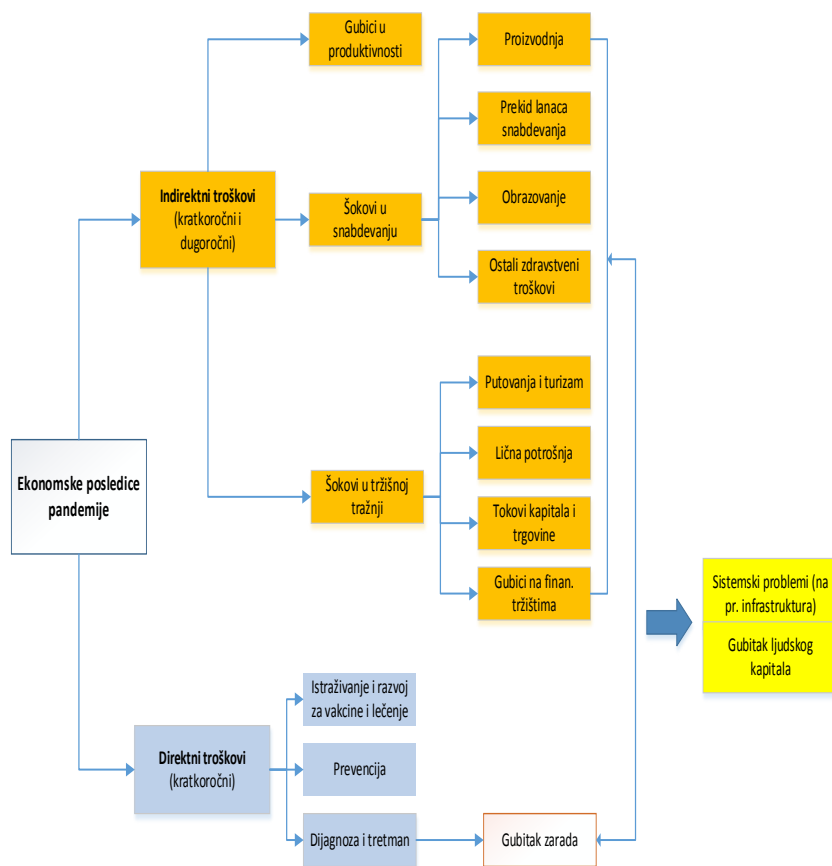
3. Ekonomski troškovi pandemije COVID-19

U prvom mesecu nakon izbijanja pandemije, vlade su se usredredile prvenstveno na kratkoročne mere kako bi se preduzeća održala tokom zatvaranja, zadržala zaposlenost i podržala prilagođavanje industrijskih firmi novoj realnosti. Vladine politike su se takođe koncentrisale na pružanje brze finansijske pomoći preduzećima u rešavanju problema duga i novčanog toka. Na strani ponude, mere politike su obezbedile kontinuiranu zaštitu radnika i promovisale brzo ponovno pokretanje ponude. Na strani tražnje, vlade su sprovele politike javnih nabavki i uvele subvencije za potrošnju. Dokazi pokazuju da srednjoročne i dugoročne mere igraju sve značajniju ulogu s ciljem preusmeravanja preduzeća kako bi ih bolje pripremila za 'novu normalu' u post-COVID svetu. Osnovno obrazloženje je da oporavak od ovog šoka neće omogućiti povratak u prethodno stanje „uobičajenog poslovanja”. OECD, na osnovu istraživanja malih i srednjih preduzeća u zemljama OECD-a, zaključuje da su pored kratkoročnih mera politike, kao što su odlaganje poreza, plaćanje duga, garancije za kredite i direktno pozajmljivanje, neophodne strukturne politike kako bi vlade pomogle firmama da identifikuju nova tržišta i nove prodajne kanale i efikasno nastave svoje poslovanje pod preovlađujućim ograničenjima (OECD, 2020). Cilj ovih politika jeste jačanje strukturne otpornosti industrijskih firmi i podsticanje njihovog rasta.

Za indirektno troškove pandemije COVID-19 već se predviđalo da će biti mnogo veći od direktnih zdravstvenih troškova lečenja. Zaista, indirektni troškovi bolesti daleko će nadmašiti troškove testiranja, lečenja i hospitalizacije pacijenata. Obim ovih indirektnih troškova, uključujući ekonomsku štetu, zavisice od toga koliko pandemija bude dugo-

trajna, od koraka koje vlade preduzimaju da bi je suzbile, uticaja i pri-
 državanja javnih mera ponašanja, kao što je fizičko distanciranje, koje
 su vlasti nametnule i od ekonomske podrške vlada i razvojnih agencija.
 Napominjemo da se u to vreme smatralo da će s letom pandemija proći.

Slika 1: Sumarni prikaz ekonomskih troškova pandemije COVID-19

Izvor: prilagođeno prema Shretta (2020).

Kao što se vidi na slici, direktni troškovi uključuju troškove te-
 stiranja i traženja kontakata, pored troškova hospitalizacije, intenzivne
 medicinske nege, kontrolnih intervencija i plata zdravstvenih radnika.

Takođe uključuju troškove vakcina, tretmana, brzih dijagnostičkih testova i testova na antitela. Pravi direktni troškovi takođe bi uključivali troškove istraživanja i razvoja novih terapija i vakcina, mada dodeljivanje vrednosti njima može biti izazov. Direktni troškovi takođe uključuju troškove koje će pojedinci i privreda platiti iz svojih sredstava. U zemljama s niskim i srednjim prihodima to može činiti do 50% svih zdravstvenih troškova ako vlade ne donesu odredbe o besplatnom testiranju i lečenju pacijenata sa COVID-19. Navedeni izdaci uključuju troškove prevoza do/iz bolnica za testiranje i lečenje i druge izdatke kao što su troškovi mera zaštite na koje domaćinstva/preduzeća inače ne bi potrošila novac, na primer kupovina sredstva za dezinfekciju i dezinfekciju ruku.

Indirektni troškovi su svi dodatni troškovi povezani s pandemijom ili ekonomskim uticajem ponašanja usvojenih da bi se izbegla zaraza. Uključuju gubitke produktivnosti koji nastaju zbog izostanka radnika, zbog morbiditeta i smrtnosti, uključujući gubitak zarada i oportunitetne troškove. Oni takođe uključuju efekte preliivanja na ekonomiju koje mogu izazvati mere prevencije koje vladine institucije nameću ili su samonametnute kako bi se izbegla izloženost virusu. Ishod ovih efekata izaziva šokove i ponude i tražnje. Šok u snabdevanju proizlazi iz zatvaranja preduzeća, hotela, restorana i drugih preduzeća koja se smatraju „nebitnim”. Šok tražnje rezultat je smanjene potrošnje, putovanja, transporta i drugih nepotrebnih troškova u pandemiji.

4. Sektorski uticaj pandemije COVID-19

Usporavanje ekonomske aktivnosti – i ograničenja transporta – u pogođenim zemljama imaće uticaja na proizvodnju i profitabilnost određenih globalnih kompanija, posebno onih koje se bave proizvodnjom gotovih proizvoda ili sirovina koje se koriste u preradi. Mala i srednja preduzeća, posebno preduzeća koja se oslanjaju na repromaterijal iz pogođenih regiona i koja nisu u stanju da se lako prebace na druge izvore snabdevanja, mogu imati veće poteškoće da prežive prekide u proizvodnji i snabdevanju. Vraćanje preduzeća u normalno funkcionisanje nakon ovako ozbiljnih poremećaja biće izazovno, jer će većina industrija morati da reaktivira čitav svoj lanac snabdevanja.

Preduzeća širom sveta gubila su prihode i imala poremećene lance snabdevanja usled gašenja kineskih fabrika. Kina je postala primarni izvor mnogih presudnih medicinskih lekova, uključujući penicilin, heparin i lekova neophodnih za operacije. Do 80% osnovnih svetskih sastojaka za proizvodnju antibiotika proizvodi se u Kini. Američka farmaceutska industrija izvestila je o strahu od nestašice lekova pošto se Indija 24. marta suočila s blokadama. Indija je vodeći svetski proizvođač sterilnih injekcionih lekova, isporučuje gotovo polovinu generičkih lekova koji se koriste u zemljama poput SAD. Američka uprava za hranu i lekove (FDA, 2020) objavila je 27. februara 2020. godine izjavu u kojoj se navodi da SAD doživljava prvu nestašicu lekova direktno povezanu s pandemijom COVID-19.

Istovremeno, lanci snabdevanja su doživeli sistemске šokove tražnje (ovaj trend nastavio se i u prvom i drugom kvartalu 2021. godine). U prva dva kvartala 2020. godine došlo je do nestašice, možemo reći globalne nestašice, maski, rukavica i druge lične zaštitne opreme, pored nedostatka broja respiratora. Povrh svega, neki pojedinci su stvarali velike zalihe namirnica i predmeta za domaćinstvo pripremajući se za poštovanje ograničenja kretanja, u nekim slučajevima kupujući robu za nekoliko meseci u jednom danu. Klasičan primer za to jesu higijenski proizvodi, poput toaletnog papira, sredstava za dezinfekciju ruku i površinskih dezinficijensa, koji su zabeležili nagle skokove tražnje, što je dovelo do panične kupovine i stvaranja zaliha. Nestašica se komplikovala s problemima transporta proizvoda. Istraživanje Instituta za upravljanje snabdevanjem (ISM, 2020) otkrilo je da je više od 80% kompanija verovalo da će njihova organizacija preživeti određeni udar zbog poremećaja usled pandemije COVID-19. Od toga je 16% kompanija izjavilo da je već prilagodilo ciljeve prihoda u proseku za 5,6% manje zbog pandemije. Pandemija COVID-19 pokazala je da poremećaji u lancu snabdevanja mogu da izazovu veći haos za globalnu ekonomiju nego što je većina vlada shvatila. Preduzeća koja su dovoljno spretna da zamene dobavljača i koja imaju dovoljno likvidnosti da prežive periode slabe prodaje i prihoda, imaće konkurentsku prednost.

Ograničenja u kretanju, a time i ekonomske aktivnosti, takođe imaju uticaj na trgovinu i investicije, kao i smanjenu tražnju za robom i uslugama. Globalni pad ekonomske aktivnosti smanjiće trgovinu i uti-

cati na uvoz robe široke potrošnje iz zemalja u razvoju, posebno onih s visoko koncentrisanom trgovinskom izloženosti prema EU i SAD.

Putovanja i turizam su najteže pogođeni ekonomskim poremećajem uzrokovanim pandemijom COVID-19, s uticajima na ponudu i tražnju putovanja, kao i ogromnim gubicima radnih mesta. U 2018. godini sektor putovanja i turizma imao je 319 miliona radnih mesta širom sveta. Većina avio-kompanija je već smanjila svoj letaćki kapacitet za najmanje 75% i najavila otkaze. Flybe, britanski regionalni prevoznik, bila je jedna od prvih avio-kompanija koja je prestala s radom nakon pojave pandemije. Prema Međunarodnom udruženju vazdušnog saobraćaja (IATA, 2020), očekuje se da će COVID-19 koštati avio-kompanije 252 milijarde dolara samo u 2020. godini.³ Svetska turistička organizacija Ujedinjenih nacija (UNVTO, 2020) procenjuje da bi međunarodni dolasci turista mogli da se smanje za 70% do 75% u 2020. To bi rezultiralo gubitkom od 300 do 450 milijardi dolara u prihodima od međunarodnog turizma. Teški akutni respiratorni sindrom (SARS), prethodno izbijanje bolesti izazvano drugim novonastalim korona virusom, a koje je imalo mnogo uži geografski domet i kraći uticaj, rezultiralo je gubicima od 30 do 50 milijardi dolara. Navedeno sugerise da bi potencijalni gubici od pandemije COVID-19 mogli biti daleko veći od prethodno iznetih procena. Zemlje na koje će najverovatnije uticati negativno jesu one koje se u velikoj meri oslanjaju na međunarodni turizam. Na primer, na Maldivima putovanja i turizam doprinose više od 60% nacionalnog bruto domaćeg proizvoda (BDP).

5. Ekonomska očekivanja

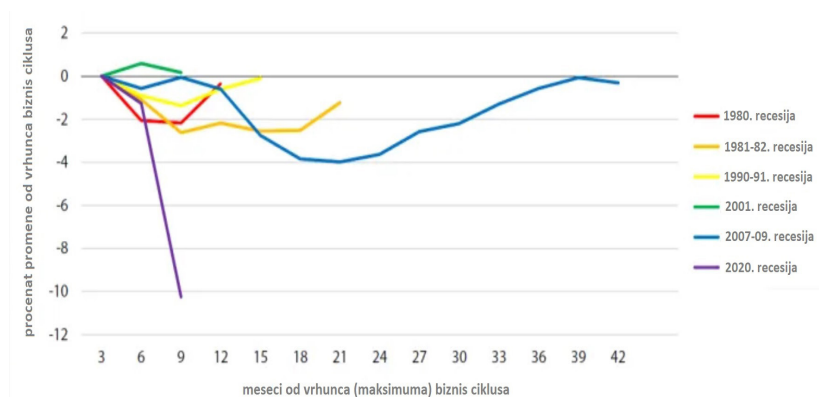
Dugotrajni ekonomski poremećaj koji je posledica pandemije COVID-19 verovatno će dovesti do smanjenja potrošačkog i poslovnog poverenja i time smanjenja lične potrošnje u širokom spektru kategorija, s efektima preliivanja na mnoštvo drugih sektora. Na primer, trgovci na malo širom sveta obustavljaju ili otkazuju narudžbine odeće, preteći milionima fabričkih poslova u Aziji. Preduzeća koja su zadržavala za-

³ Deeper Revenue Hit from COVID-19, IATA, 2020, <https://www.iata.org/en/about/worldwide/ame/blog/march-25-iata-updates-covid-19>

poslene uskoro će početi da ih otpuštaju, što znači da će domaćinstva stoga imati manje prihoda za trošenje. Tokom epidemije SARS-a 2003. godine, rast maloprodaje u Kini opao je za skoro 3%. Tražnja u nekim oblastima, posebno za hranom i robom široke potrošnje, verovatno će manje opasti jer su neophodni, a kupovina ove robe ne uključuje visok rizik od zaraze. Međutim, drugi sektori, poput nebitne robe, luksuzne robe i restorana, teško su pogođeni.

Nacionalni biro za ekonomska istraživanja (NBER, 2020) utvrdio je da se vrhunac mesečne ekonomske aktivnosti dogodio u američkoj ekonomiji u februaru 2020. godine, označavajući kraj najduže zabeleženog ekonomskog uspona SAD, započetog u junu 2009. godine. Grafikon 2 prikazuje procentualnu razliku u realnom (prilagođenom inflaciji) bruto domaćem proizvodu (BDP) od vrhunca poslovnog ciklusa do tromesečja, kada se BDP vratio na nivo prethodnog vrhunca poslovnog ciklusa za nedavne recesije. Od najnovijeg vrhunca u četvrtom kvartalu 2019. godine, Sjedinjene Američke Države su zabeležile dva uzastopna kvartalna pada BDP-a; čak je rekordno zabeležen najstrmiji kvartalni pad ekonomske proizvodnje, pad od 9,1% u drugom kvartalu 2020. godine. Da bi se ova kontrakcija stavila u istorijski kontekst, kvartalni BDP nikada nije doživeo pad veći od tri procenta (po kvartalnoj stopi) od početka vođenja evidencije 1947. godine (Routley, 2020).

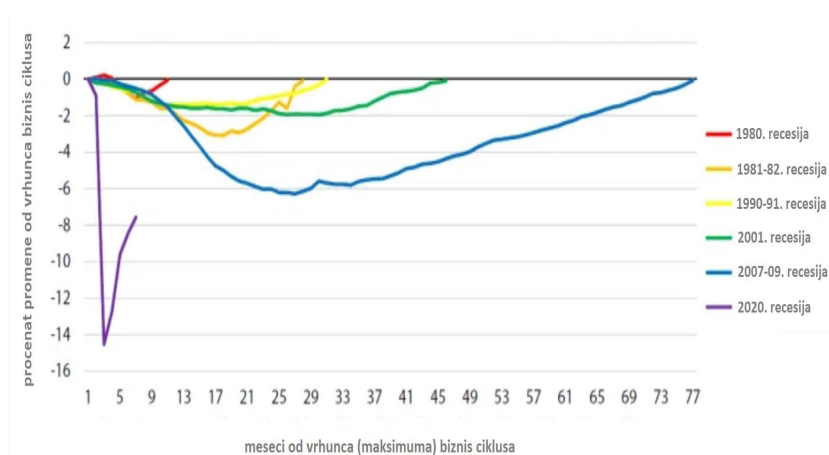
Grafikon 2: Procentualna promena bruto domaćeg proizvoda u odnosu na vrh poslovnog ciklusa u SAD

Izvor: US Bureau of Economic Analysis 1980–2020 i NBER

Grafikon 3 prikazuje procenat promene zaposlenosti u odnosu na vrhove poslovnog ciklusa. Gubici radnih mesta povezani s COVID-19 izbrisali su 113 meseci rasta zaposlenosti, pri čemu je ukupna zaposlenost u nepoljoprivrednim proizvodima u aprilu pala za 20,5 miliona radnih mesta. Pandemija COVID-19 i s njom povezano ekonomsko pogoršanje stvorili su krizu za sve radnike, ali je uticaj bio veći za žene, radnike koji nisu belci, one koji imaju manje zarade i one sa nižim obrazovanjem. U decembru 2019. žene su po prvi put imale više poslova na platnim spiskovima nego muškarci tokom perioda rasta; do maja 2020. taj odnos je preokrenut, delom odražavajući gubitak posla u industriji razonode i ugostiteljstva, gde žene čine 53 procenta radnika.

Grafikon 3: Procenat promene zaposlenosti u odnosu na vrh poslovnog ciklusa u SAD

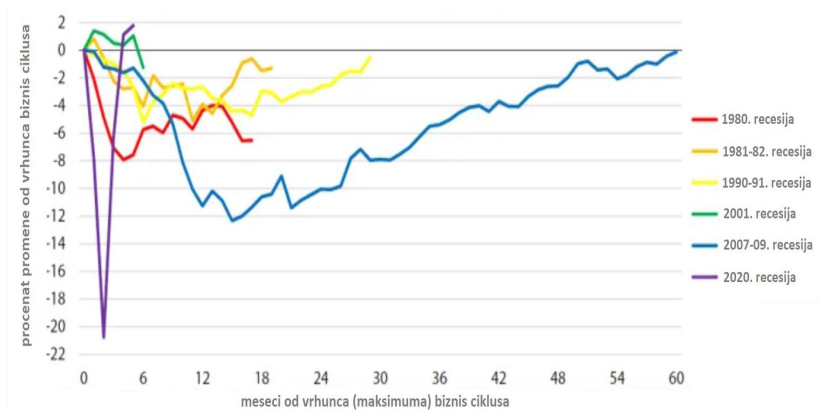

Izvor: Bureau of Labor Statistics, NBER.

Kriza uzrokovana pandemijom COVID-19 takođe je dovela do dramatičnih promena u potrošnji domaćinstava. Prodaja na malo, koja prvenstveno prati prodaju robe široke potrošnje, opala je za 8,7% od februara do marta 2020. godine, što je najveći pad iz meseca u mesec od kada popisni biro prati podatke. Iako su neke maloprodaje (npr. prehrambene prodavnice, apoteke i maloprodaje) zabeležile porast tražnje

kako su započele mere zaključavanja, druge (npr. prodavnice odeće, prodavnice nameštaja i bele tehnike, prehrambene usluge i mesta za piće, prodavnice sportske i hobi opreme i benzinske pumpe) zabeležile su pad. Početkom maja, kako su neke države ukinule zatvaranja, prodaja je počela da se oporavlja u većini robnih sektora. Sveukupno, američka maloprodajna prodaja porasla je za 17,7% od aprila do maja, što je najveći mesečni skok, nadoknađujući 63% martovskih i aprilskih gubitaka. Rast maloprodaje nastavljen je i tokom leta: do avgusta prodaja na malo je bila 2,6% iznad nivoa iz avgusta 2019. Da bi se te promene stavile u istorijski kontekst, Grafikon 4 pokazuje procentualnu promenu maloprodaje od vrhunca poslovnog ciklusa tokom recesija između 1980. i 2020. godine.

Grafikon 4: Procenat promene maloprodaje u odnosu na vrh poslovnog ciklusa u SAD

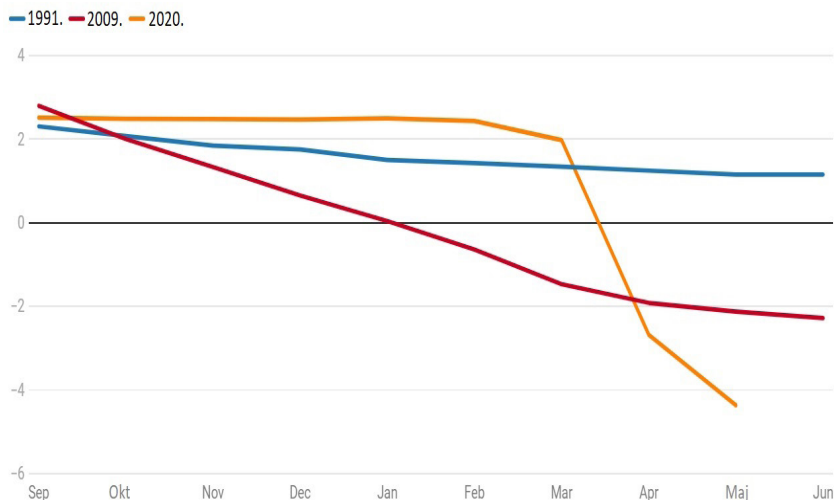
Izvor: US Census Bureau, NBER.

Tokom proteklih 12 meseci, pandemija je najviše naštetila siromašnim i ranjivim, a pretili da će milione drugih gurnuti u siromaštvo. Ove godine, nakon decenija stalnog napretka u smanjenju broja ljudi koji žive sa manje od 1,90 dolara dnevno, COVID-19 će započeti prvi preokret u borbi protiv ekstremnog siromaštva u generaciji. Poslednja analiza upozorava da je COVID-19 samo tokom 2020. godine gurnuo

dodatnih 88 miliona ljudi u ekstremno siromaštvo. U najgorem scenariju, brojka bi mogla biti i 115 miliona. Svetska banka (WB, 2020a) predviđa da će najveći deo „novih siromašnih” biti u južnoj Aziji i pod-saharskoj Africi. Prema najnovijem izveštaju o siromaštvu i zajedničkom prosperitetu, „mnogi novi siromašni verovatno će biti angažovani u neformalnim uslugama, građevinarstvu i proizvodnji – sektorima u kojima su privredne aktivnosti najviše pogođene blokadama i drugim ograničenjima mobilnosti“ (Blake & Wadhwa, 2020)

Ograničenja usvojena u cilju smanjenja efekata pandemije i u pravcu kontrole širenja virusa imala su ogroman uticaj na ekonomski rast. U junskom izdanju Globalnih ekonomskih izgleda Svetske banke navedeno je (WB, 2020b): „COVID-19 je pokrenuo globalnu krizu kao nijedna druga pandemija – globalnu zdravstvenu krizu koja, pored ogromnih ljudskih gubitaka, dovodi do najdublje globalne recesije od Drugog svetskog rata.” Prognoze na kraju 2020. godine ukazuju da će se globalna ekonomija, kao i prihodi po stanovniku smanjiti.

Grafikon 5: Recesija COVID-19 zabeležila je najbrži i najgori pad u projekcijama rasta među svim globalnim recesijama od 1990. godine (globalno)

Izvor: Consensus Economics, World Bank.

Ovaj ekonomski pad otežava sposobnost zemalja da efikasno odgovore na zdravstvene i ekonomske efekte pandemije. Čak i pre širenja pandemije COVID-19, gotovo polovina svih zemalja s niskim prihodima već je bila u dugovanju ili je bila pod visokim rizikom, ostavljajući malo fiskalnog prostora da pomogne siromašnima i ugroženima koji su najteže pogođeni. Iz tog razloga su Svetska banka i Međunarodni monetarni fond u aprilu 2020. godine pozvali na obustavu servisiranja duga za najsiromašnije zemlje kako bi im omogućili da usmere resurse na borbu protiv pandemije. Inicijativa za obustavu duga omogućila je ovim zemljama da oslobode milijarde dolara za svoj odgovor na pandemiju COVID-19. Ipak, izdaci za servisiranje duga bilateralnim poveriocima nametnuće veliko breme u godinama koje dolaze, a biće potrebne brze akcije za smanjenje duga kako bi se izbegla nova izgubljena decenija.

Globalne ekonomske perspektive su se znatno poboljšale poslednjih meseci, čemu su doprinele smanjene mere zabrana, kao i najave dodatne fiskalne podrške u nekim zemljama. Međutim, postoje znaci sve većih razlika u aktivnosti u različitim sektorima i ekonomijama. Očekivanja za snažnijim oporavkom ogledaju se i na finansijskim i robnim tržištima, a prinosi američkih dugoročnih obveznica i cene nafte vraćaju se na nivo pre pandemije.

U glavnim evropskim ekonomijama tempo oporavka bio je skromniji, što odražava produžene poremećaje pandemije i s tim povezano smanjenjenog radnog vremena u mnogim uslužnim sektorima. Različita sektorska specijalizacija ekonomija takođe utiče na rast, što jasno ukazuje činjenica da ekonomije koje su najviše zavisne od međunarodnih putovanja i turizma uglavnom beleže veći pad BDP-a u 2020. godini. Tabela 1 pokazuje kretanja bruto domaćeg proizvoda u regionu.

Tabela 1: Pad BDP-a u regionu u 2020. godini

Zemlje	BDP promena u %
Crna Gora	-12,0%
Hrvatska	-9,0%
Slovenija	-6,7%
Bosna i Hercegovina	-6,5%
Makedonija	-5,4%
Srbija	-2,5%

Izvor: World Bank.

U regionu je situacija bila loša kao što prikazuje Tabela 1. Sve zemlje su ostvarile negativan ekonomski rast. Najveći negativni ekonomski rast bio je u Crnoj Gori i iznosio čak -12%, zatim u Hrvatskoj -9%, Sloveniji -6,7%, Bosni i Hercegovini -6,5% i Makedoniji -5,4%, dok je ekonomski rast u Srbiji bio -2,5%. Čak 114 miliona ljudi ostalo je bez posla u 2020. godini, a prognoze za 2021. godinu takođe su negativne (ILO, 2021). Porast nezaposlenosti i gubitak radnih sati prisutan je i u najoptimističnijim prognozama.

Predviđa se da će rast globalnog BDP-a biti 5,6% 2021. godine i 4,9% 2022. godine (MMF, 2021).

Tabela 2: Privremene ekonomske prognoze OECD-a, mart 2021. godine (realni rast bruto domaćeg proizvoda)

	2020.	2021.		2022.	
		Privremene projekcije	Razlika u odnosu na decembar	Privremene projekcije	Razlika u odnosu na decembar
Svet	-3,4	5,6	1,4	4,0	0,3
G20	-3,2	6,2	1,5	4,1	0,4
Australija	-2,5	4,5	1,3	3,1	0,0
Kanada	-5,4	4,7	1,2	4,0	2,0
Evro regija	-6,8	3,9	0,3	3,8	0,5
Nemačka	-5,3	3,0	0,2	3,7	0,4
Francuska	-8,2	5,9	-0,1	3,8	0,5
Italija	-8,9	4,1	-0,2	4,0	0,8
Španija	-11,0	5,7	0,7	4,8	0,8
Japan	-4,8	2,7	0,4	1,8	0,3
Koreja	-1,0	3,3	0,5	3,1	-0,3
Meksiko	-8,5	4,5	0,9	3,0	-0,4
Turksa	1,8	5,9	3,0	3,0	-0,2
Velika Britanija	-9,9	5,1	0,9	4,7	0,6
SAD	-3,5	6,5	3,3	4,0	0,5
Argentina	-10,5	4,6	0,9	2,1	-2,5
Brazil	-4,4	3,7	1,1	2,7	0,5

Kina	2,3	7,8	-0,2	4,9	0,0
Indija	-7,4	12,6	4,7	5,4	0,6
Indonezija	-2,1	4,9	0,9	5,4	0,3
Rusija	-3,6	2,7	-0,1	2,6	0,4
Saudijska Arabija	-4,0	2,6	-0,6	3,9	0,3
Južnoafrička Republika	-7,2	3,0	-0,1	2,0	-0,5

Izvor: Strengthening the recovery: The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.

Podrška fiskalne i monetarne politike trebalo bi da nastavi da podupire tražnju. Smanjena nesigurnost, poboljšano samopouzdanje i, na kraju, bolji izgledi na tržištu rada omogućiće domaćinstvima da postepeno smanjuju štednju, mada sve veća koncentracija štednje među domaćinstvima s višim prihodima može usporiti oporavak potrošnje u nekim zemljama. Preokret u industrijskoj proizvodnji i trgovini robom takođe bi trebalo da unapredi izgled ekonomija integrisanih u regionalne lance snabdevanja. Više cene roba i spor oporavak turizma, međutim, predstavljaće ograničenje napretka za neke ekonomije u razvoju. Globalni BDP trebalo bi da do sredine 2021. godine bude iznad nivoa pre pandemije, iako to nije slučaj u svim zemljama. Značajna heterogenost u kratkoročnim kretanjima verovatno će i dalje postojati, kako između naprednih ekonomija i zemalja u razvoju, tako i između regiona. Rizik troškova od pandemije takođe ostaje visok, a predviđa se da će globalna proizvodnja krajem 2021. ostati slabija nego što se prethodno očekivalo. Ovo je posebno slučaj u mnogim ekonomijama zemalja u razvoju (OECD, 2021). Brzi odgovori centralnih banaka, zajedno s vladinim programima podrške poslovanju, i dalje podržavaju uslove na finansijskim tržištima.

6. Zaključak

Prekid lanaca snabdevanja i proizvodnje stvorio je finansijske probleme firmama, a posebno onima s velikim dugom. Investitori u hartije od vrednosti mogu zauzeti investicione pozicije koje su neprofitabilne u trenutnim uslovima, stvarajući nepoverenje u finansijske instrumente i tržišta HOV. To bi moglo dovesti do daljeg pada cena na tržištu kapitala i poremećaja finansijskog tržišta. Teško je proceniti uticaj COVID-19 na ekonomiju s direktnim i indirektnim posledicama, dok se pandemija ne završi. Mere za saniranje posledica COVID-19 obuhvataće mere ekonomske politike i inovativne mehanizme, kako bi se najugroženiji zaštitili od ekonomske propasti i postigla finansijska stabilnost. Istovremeno, zemlje će morati da daju prioritet merama i aktivnostima, koje će u budućnosti smanjiti negativne ekonomske posledice od zdravstvenih rizika.

Tržišta u nastajanju i ekonomije u razvoju biće pod posebno lošim ekonomskim posledicama pandemije COVID-19 i to u više pravaca: pritiskom na slabe zdravstvene sisteme, gubitkom trgovine i turizma, smanjenim doznakama, prigušenim tokovima kapitala i lošim finansijskim uslovima usred rastućeg duga. Izvoznici energenata ili industrijskih proizvoda posebno će biti pogođeni. Tražnja za metalima i robama povezanim s transportom, poput gume i platine koji se koriste za delove vozila, takođe je opala. Iako su poljoprivredna tržišta dobro snabdevena na globalnom nivou, trgovinska ograničenja i poremećaji u lancu snabdevanja mogu na nekim mestima pokrenuti pitanja sigurnosti hrane.

Osim negativnog uticaja, pandemija je dodatno podstakla razvoj digitalne ekonomije. Za razliku od ostvarenja brojnih rizika i negativnog uticaja pandemije na povećanje verovatnoće i/ili intenziteta rizika, ona je stvorila i mogućnosti za pojedine delatnosti. Zbog brojnih zatvaranja čitavih ekonomija, ostvaren je u velikoj meri prelaz sa „fizičke” na „virtuelnu” ekonomiju. Naime, onlajn prisustvo je zahvaljujući pandemiji postalo neophodno, za razliku od prethodnog perioda kada je bilo alternativni kanal promocije i prodaje. Velike globalne kompanije koje su imale onlajn prisustvo značajno su ga unapredile, dok su lokalne kompanije razvile onlajn prisustvo i prezentaciju interneta i posebno

društvenih mreža. Mnogi privredni subjekti, poput onih u turizmu i ugostiteljstvu, ostvarili su velike gubitke i otpuštanja zaposlenih, dok su drugi, poput onlajn prodavnica kao što je Amazon, ostvarili značajne pozitivne rezultate. Na primer, samo kompanija Amazon prihodovala je u uslovima pandemije rekordnih 386,1 milijardu dolara, što je za čak 38% povećanje u odnosu na 2019. godinu, dok je u prvom kvartalu 2021. godine zabeležen rast između 33% i 40% u odnosu na isti period prethodne godine.

Ekonomski rast nije moguće ostvariti bez značajnijih intervencija vlada. Bogatije zemlje već podržavaju napore firmi da se restrukturiraju i preorijentišu svoje poslovanje. Takve mere politike sve više prelaze u središte pažnje jer kratkoročne mere počinju da se smanjuju zbog budžetskih ograničenja ili zato što su tradicionalni poslovni modeli počeli da gube održivost. Preduzeća se moraju brzo preusmeriti na talente, pokrenuti nove poslovne modele, povećati produktivnost, razviti novi proizvodi i promeniti svoje poslovanje. Vlade bi trebalo da se usredsrede na uslovljavanje poslovne podrške kako bi osigurale da se preduzeća u skladu s tim restrukturiraju. Nemačka, na primer, uslovljava poslovnu podršku ulaganjem u buduće tehnologije kako bi podstakla zeleni rast. Osvežena industrijska strategija Novog Zelanda kao odgovor na COVID-19 ima za cilj da „resetuje” sektore međunarodnog obrazovanja i turizma, da ojača otpornost energetskog, transportnog i logističkog sektora i da pređe s obima na vrednost u građevinskoj, naprednoj proizvodnji i agroindustriji uz jačanje digitalizacije u svim granama. Pored sveobuhvatnih ekonomskih mera namenjenih svim ekonomskim sektorima, za pogođene sektore treba uvesti specifične mere podrške. Takve mere uključuju podršku razvoju novih poslovnih modela, nadogradnju tehnologija, inovacije, istraživanje novih izvora inputa i identifikovanje novih tržišta za proizvode. Veliki deo ove podrške može doći u obliku razmene znanja i tehnologije, ali mora biti usklađen s kreditnim šemama i promocijom investicija. Postoje ograničeni dokazi o tome koje od kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih mera – bilo da su usredsređene na pomoć ili na strukturnu preorijentaciju – efikasno promovišu industrijski razvoj. Ekonomska istraživanja, stoga, treba da nastave da procenjuju ekonomske performanse zemalja na osnovu nedavnih reformi. Rezultati takvih istraživanja biće, međutim, dostupni samo u sred-

njem roku. Rizici nakon pandemije za industrije u zemljama u razvoju vrlo su stvarni i mogli bi da dovedu do ozbiljnih zastoja u njihovim performansama. U ovim vremenima bez presedana, kontinuitet poslovanja je ključan. To zahteva razborit odgovor na neželjene reakcije na ponudu i tražnju čim se ukinu mere ograničavanja. U industrijama za koje je budućnost sigurna, vlade treba da primene inicijative koje osiguravaju da proizvodnja može biti stabilnija u slučaju prekida u lancima snabdevanja. To može uključivati preorijentaciju ka lokalnom snabdevanju, naglašavajući razvoj domaćih lanaca snabdevanja i istraživanje novih proizvoda i tržišta.

Literatura

- Bank of England (2021). Bank Rate maintained at 0.1% – November 2021. Bank of England – <https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy-summary-and-minutes/2021/november-2021> (pristupljeno 4. 11. 2021).
- Blake, P., & Wadhwa, D. (2020). 2020 Year in Review: The impact of COVID-19 in 12 charts. The World bank, Washington, D.C.
- EC (2020). COVID-19: the EU's response to the economic fallout. Council of the EU and the European Council – <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/coronavirus/covid-19-economy> (pristupljeno 17. 8. 2021).
- FDA (2020). Coronavirus (COVID-19) Supply Chain Update. U.S. Food and Drug Administration, Silver Spring, MD.
- FED (2020). Federal Reserve Board – Federal Reserve announces extensive new measures to support the economy. Board of governors of the federal reserve system, March 23, 2020. - <https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20200323b.htm> (pristupljeno 10. 9. 2021).
- FT (2019). Global debt surges to highest level in peacetime. Financial times, London.
- IATA (2020). Deeper Revenue Hit from COVID-19. International Air Transport Association, Montreal, Canada.
- ILO (2021). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis. International Labour Organization, Geneva, Switzerland – https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf (pristupljeno 23. 8. 2021).
- ISM (2020). COVID-19 Survey: Impacts On Global Supply Chains. Institute for Supply Management, Temple, AZ.

- MMF (2020). Statement by the International Monetary and Financial Committee on the Coronavirus. Press release NO. 20/80, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- MMF (2021). Recovery during a pandemic: health concerns, supply disruptions, and price pressures. World economic outlook, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- NBER (2020). Business Cycle Dating Committee Announcement. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Njegomir, V. (2018). Upravljanje rizicima u osiguranju i reosiguranju. Zagreb: Tectus.
- Njegomir, V. (2020). Digitalni marketing. *Civitas*, 20(1), 52–70.
- Njegomir, V. (2020, oktobar 02). *Korona virus*. XXIII Međunarodni naučni skup: „Prouzrokovanje štete, naknada štete i osiguranje”, Beograd, 323–339.
- Njegomir, V. (2021, septembar 16–18). *Ograničena osigurljivost rizika pandemije, uloga države, obaveznost osiguranja i alternativni oblici upravljanja rizikom pandemije*. XXIV Međunarodni naučni skup „Prouzrokovanje štete, naknada štete i osiguranje”, Banja Vrujici, 429–449.
- OECD (2020). Coronavirus (COVID-19): SME policy responses. OECD, Paris.
- OECD (2021). Strengthening the recovery: The need for speed. OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris.
- Routley, N. (2020). 6 charts that show what employers and employees really think about remote working. World Economic Forum, Cologny, Switzerland.
- Shretta, R. (2020). The economic impact of COVID-19. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 8(4), 331–348.
- Tirol, Ž. (2019). *Ekonomija za opšte dobro*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- UNWTO (2020). Tourism back to 1990 levels as arrivals fall by more than 70%. The World Tourism Organization of the United Nations, Madrid, Spain.
- WB (2020a). COVID-19 to Add as Many as 150 Million Extreme Poor by 2021. The World Bank, Washington, D.C.
- WB (2020b). COVID-19 to Plunge Global Economy into Worst Recession since World War II. The World Bank, Washington, D.C.
- Živković, M. (2021). *Ujedinjeno Kraljevstvo, Republika Irska, SAD: istorija, društva i kulture*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
- Živković, M., & Šuković, S. (2019). Role and Importance of English Language Usage in the Banking Sector in Serbia. *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu*, 20, 34–48.